

ASPECTE DE VIAȚĂ COTIDIANĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE PREAȘOPTISTE SURPRINSE DE CONSULII ȘI VOIAJORII FRANCEZI: AȘEZĂRILE, CASELE, ARHITECTURA

Violeta-Anca EPURE¹

Cuvinte cheie: *Principatele Române, consuli și voiajori francezi, așezări umane, arhitectură, viziune*

Mots-clefs: *Principautés Roumaines, consuls et voyageurs français, habitats, architecture, vision*

Abundența relatărilor de călătorie și a mărturiilor privind Țările Române de la finalul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a celui de-al XIX-lea, perioadă în care s-au succedat, din perspectivă politică, regimul fanariot, revoluția de la 1821, domniile pământene, epoca regulamentară, în care apar germeii relațiilor capitaliste, reprezintă consecința reactivării pe plan internațional a „problemei orientale” și a intensificării luptei de emancipare și eliberare națională a popoarelor din Balcani. În general, scrierile alogenilor francezi prezintă o suficientă doză de detașare și obiectivitate, putând fi asimilate ca izvoare de epocă. Datorită poziției sociale, a intereselor proprii, a profesiei, dar mai cu seamă a mediului de viață și de cultură din care proveneau, călătorii străini au proiectat conștient sau nu o lumină proprie asupra realităților pe care le-au descris. Descrierile lor de călătorie sunt uneori concepute în grabă, cu informații disparate, notate în fugă, conținând impresii superficiale sau comune; alteori, avem de-a face cu observatori fini, perspicace, care încearcă să cuprindă cât mai multe domenii de activitate, să includă elemente statistice.

Călătorii francezi au surprins în scrierile lor elementele procesului de modernizare a societății românești în limbă, moravuri, vestimentație, au prezentat date demografice, au analizat structurile sociale, au prezentat evoluția și gradul de dezvoltare a învățământului, a științei, culturii și artelor, au înregistrat dezvoltarea edilitară și urbanistică a orașelor de acolo. Voiajorii și consulii francezi au pomenit

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie; Departamentul de Științe Umane și Social-Politice, SUCEAVA.

adeseori în scrierile lor despre umilele așezări rurale, bine ascunse în peisajul pitoresc. De cele mai multe ori, frumusețea cadrului natural a fost contrapusă sărăciei satelor din cele două Principate. Mediul urban din cele două Principate extracarpătice le-a atras, la rândul-i, atenția. Iașii și Bucureștii, care, de cele mai multe ori, reprezentau jaloane ale itinerariului lor, au beneficiat de descrieri amănunțite. Dar și alte așezări urbane din spațiul românesc apar menționate în scrierile acestor observatori străini.

În *Disertație geografică istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești*, Jean-Louis Carra, descria satele românești ca fiind „o adunătură de câteva colibe”, de șase-șapte picioare lățime și tot atâtea înălțime, situate pe văi sau prin păduri. Carra consemna că locuințele țăranilor nu aveau împrejur nici grădină, nici curte, nici fântână. Casele de la sate, dar și cele de la orașe erau construite din „garduri de nuiele lipite cu pământ galben și cu bălegar de vacă” bine amestecate². Atât la interior, cât și la exterior, casele românilor erau tencuite „cu un fel de humă cenușie-albă”; în schimb, numai casele boierești erau construite din piatră; majoritatea erau construite în formă de cruce; deasupra parterului, ele aveau un singur cat, care, la interior, era străbătut de un hol lung având tot forma unei cruci; în „fiecare unghi”, se aflau câteva cămăruțe, în care se îngrămădeau boierul și familia sa. Carra mai observa și că mobilierul din casele moldovenilor și valahilor, fie ei bogați sau săraci, era „foarte sărăcăcios”, fiind alcătuit în principal din „lavițe, ridicate la un picior și jumătate de la pământ și acoperite cu saltele de lână sau de paie, după cum e averea fiecăruia, căptușite cu postav sau cu pânză vopsită și înconjurate cu perne din aceeași stofă”³.

Contele Louis Emmanuel d'Antraigues a povestit în jurnalul său de călătorie despre noaptea petrecută în conacul unui boier din Epureni. Conacul era înconjurat de o „grădină mare”, cu mulți copaci, printre care se puteau observa lanuri de cereale și tufișuri de trandafiri⁴. Altădată, călătorul francez și însoțitorii

² *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)* (coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu), București, 2002, p. 131; Dan Berindei, *Orașul București. Reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, 1963, p. 147; Louis Trenard, *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines: Jean-Louis Carra*, în *RESEE*, XXI, 1983, 2, p. 190; V. Cristian, *Istoria României în recente lucrări de sinteză apărute în Franța*, în *AIIAI*, IV, 1967, p. 191.

³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 2000, p. 245; Oliver Velescu, *Catagrafia Bucureștiului din anul 1810. O nouă lectură (I)*, în *Historia Urbana*, XI, 2003, 1-2, p. 202-203; Doina Calistru, *Influența franceză în spațiul românesc. Modalități de receptare, forme de expresie*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 37; M. Holban, *Autour de l'histoire de la Moldavie et de la Valachie de Carra*, în *RHSEE*, XXI, 1944, p. 200-201; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 147; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, 1974, p. 328; Louis Trenard, *op. cit.*, p. 190.

⁴ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 296; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 131-132.

lui, au fost nevoiți să înnopteze în bordeie insalubre săpate în pământ⁵. La „Donantchi”⁶, și-a petrecut noaptea „într-o casă destul de bună”, dar care era totodată, în viziunea călătorului francez, „mai proastă decât cea din urmă colibă din Europa”. În ciuda condițiilor modeste, peisajul era încântător.

Despre așezările din Valahia scria și contele Alexandre d’Hauterive: după un drum de vreo zece ceasuri printr-un adevărat pustiu, călătorul francez a întâlnit și primele așezări omenești compuse din căsuțe modeste, asemănătoare „unor stupi”, sărăcicioase și similare cu cele din satele din Beauce și Sologne; într-o astfel de casă, locuiau până la zece oameni: tată, mamă și copii. Între cel mai mare și cel mai mic dintre cei opt copii ai unei familii, diferența nu era, de obicei, mai mare de opt ani. Cu toții se îmbrăcau în zdrențe. Mizeria era evidentă pe pereții încăperilor; în jurul caselor, călătorul francez a putut vedea găini, găște, uneori chiar și cai și boi, oi, capre, câini, pisici, care trăiau „din prisosul stăpânilor”⁷. Despre nopțile petrecute în casele valahilor, d’Hauterive nu avea cuvinte de laudă: într-un spațiu strâmt „de zece picioare în toate direcțiile”, au dormit „claie peste grămadă” trei călători, opt servitori, două femei, trei țărani, doi copii, un câine, pisici, găini și găște⁸. În schimb, la Vaslui, a rămas încântat de simplitatea și curățenia unei colibe cu pereții văruiți, în care locuia o frumoasă copilă de vreo 18 ani. Călătorul francez descria cu încântare pereții curați, tavanul vopsit în roșu purpuriu, o podea „adesea măturată”, o sobă și „chiar” o masă. Era o casă unde călătorul se putea „culca și mânca”⁹. Ajuns la Iași, la prima vedere, casele i-au apărut drept „un fel de cotețe de noroi”¹⁰.

Despre arhitectura caselor boierești din Iași, călătorul francez amintea că ele aveau patru camere „în unghiurile unui pătrat mare”, despărțite de un coridor în cruce. Mulți boieri aveau amenajat în coridor un salon, mobilat cu divanuri. Casele erau acoperite de obicei cu șindrilă și numai boierii foarte bogați le acopereau cu olane. Tot cei mai bogați dintre ei obișnuiau să zugrăvească „streașina în tot lungul ei, dându-i o ornamentație în stil turcesc”, lucru care îi conferea clădirii „o aparență de prospețime întărită de umbra pe care această streașină atât de proeminentă o proiectează pe fațadele ce nu sunt expuse la soare”¹¹.

Despre palatul domnitorului din Valahia, călătorul francez Joseph-Gabriel Monnier scria că în 1786, la vremea trecerii sale prin acel principat, avea „măreție”.

⁵ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 297.

⁶ Probabil satul Dănuțeni, așezat pe malul stâng al Prutului, în Republica Moldova. *Ibidem*, p. 298.

⁷ *Ibidem*, p. 684-685; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 132; N. Munteanu-Breastă, „Moldova la 1787” în viziunea contelui d’Hauterive, în *RdI*, 41, 1988, 7, p. 711.

⁸ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 685.

⁹ *Ibidem*, p. 688.

¹⁰ Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716-1789, București, 1985, p. 292, 304.

¹¹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 328.

Curtea sa era numeroasă, după modelul celei otomane. Casele din București erau mari, frumoase, construite din cărămidă și separate prin „grădini sau locuri îngrădite”¹².

Prințul Charles-Joseph de Ligne, întors de pe front din campania lui 1788 la Iași, îi scria contelui de Ségur la 1 decembrie același an că locuia într-un frumos palat din Iași. El consemna că existau „peste o sută cinzeci” de asemenea edificii în capitala Moldovei, clădite „după gustul oriental”. Ca și Carra, de Ligne sublinia faptul că locuințele boierești erau construite după un plan în formă de cruce¹³.

Odată intrat în Moldova printr-un punct vamal situat la două leghe de Cernăuți și ajuns la Herța, Armand-Emmanuel du Plessis, duce de Richelieu, constata că începând din acel ținut, „nu se mai găsește nici o urmă din obiceiurile noastre” deoarece „construcția caselor, mobilierul, portul, limba, totul este schimbat”. La Herța, în casa căpitanului-ispravnic, care le-a oferit călătorilor și o masă gustoasă, ducele de Richelieu observa „mobila obișnuită în țara aceasta”, compusă dintr-un divan mare pe care ședea gazda lor; era un loc „comod de stat jos”, în parte și datorită mulțimii de perne care îl acopereau¹⁴.

La Dorohoi, călătorul francez remarca casele îngrijite ale boierilor și ale oamenilor „mai de seamă din țară”. Toate locuințele boierești erau clădite în același fel, cu acoperișurile teșite, situate în mijlocul unei grădini, chiar și în oraș. De asemenea, toate aveau prispă¹⁵. La Botoșani, ducele de Richelieu a remarcat casele boierești frumoase, a căror înfățișare era „destul de plăcută”. În schimb, între Iași și Cernăuți, ținutul era aproape pustiu, cu „urme foarte rare de cultivarea pământului și foarte puține locuințe”¹⁶. La Iași, majoritatea caselor erau clădite din lemn, cu un singur cat. Doar casele boierilor, „oamenii cei mai de seamă din țară”, erau clădite din piatră. Arhitectura lor era, în viziunea călătorului francez, „tot atât de plăcută pe cât este de îndemânatică împărțeala odăilor”. Scara se afla, de obicei, la exterior

¹² *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 787.

¹³ În lucrarea sa, *Les Jardins*, publicată în 1809 prin grija doamnei de Staël, prințul de Ligne afirma că la Iași existau la 1788 peste 150 de palate, construite după moda orientală. Ulterior, acele palate au fost distruse de numeroasele incendii care au devastat Iașii. *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 2001, p. 914; Gabriel Leancă, *Cultură politică și univers cultural în relațiile călătorilor francezi prin spațiul românesc (1774-1790)*, în Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă (eds.), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Iași, 2005, p. 106; Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, vol. I, p. 308, 312; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 358.

¹⁴ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 924; Andrei Pippidi, *Călătoriile ducelui de Richelieu prin Moldova*, în *RdI*, 41, 1988, 7, p. 685, 689.

¹⁵ Călătorul francez sublinia și utilitatea acestui element: pe prispă se putea „sta la răcoare, așezat pe perne pătrate puse pe bănci de piatră rânduite în acest scop”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 925; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 685.

¹⁶ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 925-926; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 686, 689.

și ducea la un peristil aflat afară și sprijinit de coloane. „Toată lățimea clădirii” era ocupată de o sală spațioasă, prevăzută la ambele capete cu ferestre; lângă acele ferestre, se aflau sofale (sau „pentru a folosi expresia obișnuită a țării acesteia divane”), care erau foarte confortabile¹⁷. Mobilierul celorlalte apartamente din casele boierești era compus tot din acele divane, pe care bărbații și femeile obișnuiau să-și petreacă mare parte din timp¹⁸.

Generalul conte de Langeron consemna în memorialul dedicat campaniei din 1790 că unii boieri moldoveni erau foarte bogați și aveau curți¹⁹, asemănătoare cu cele ale polonezilor, unde își duceau existența „cu destul lux și cu un amestec plăcut de gust european și asiatic, dar totuși mai aproape de acesta din urmă”²⁰.

Satele moldovenești erau, în fapt, niște cătune izolate, compuse din case „așezate într-un singur șir”, pe o uliță „foarte lungă”. Cu toatele erau înconjurate de grădini și erau construite „după același tipar”. Lungi de șase sau șapte picioare, la fel de late și de înalte, ele erau clădite din chirpici²¹ cenușii, amestecați cu paie și cu pereții „spoiți” cu var. Acoperișul din paie ieșea „mult în afara peretelui” și era susținut de stâlpi de lemn. Acoperișul forma, în viziunea contelui francez, o galerie acoperită, care înconjura casa și sub care se așeza o bancă. Casele aveau doar o fereastră mică, care era acoperită de „niște bășici compacte care țin loc de geamuri”. În interior, se afla o sobă mare, „ridicată pe două mici cuptoare”, care ocupa cam o jumătate din cameră; țărănul moldovean sau muntean, și familia lui „oricât de numeroasă ar fi”, se culcau „în spatele acestei sobe, pe sobă și chiar înăuntrul ei”, atunci când nu se făcea foc, după munca de peste zi și o masă frugală. Langeron constata cu surprindere că nu existau paturi, rogojini. Casele se asemănau, în viziunea lui, cu cele din Ungaria, Banat, dintr-o parte a Poloniei sau a Ucrainei²².

¹⁷ Cum un divan era orientat spre sud, iar celălalt spre nord, boierii și oaspeții lor alegeau unul din ele „potrivit anotimpului”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 927; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 686.

¹⁸ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 928; Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, București, 1982, p. 45-46.

¹⁹ În original, „de petites maisons de campagne”. Probabil că Langeron a raportat casele boierești descrise în memorialul său de campanii la castelele nobililor din Occident. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 937; Victor Spinei, Michaela Spinei, *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra Principatelor Române ale contelui de Langeron*, în *Hierarșus*, IX, 1994, p. 382.

²⁰ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 937; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, București, 1981, p. 438; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 884-885; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 382.

²¹ Langeron explica în memoriile sale termenul de „chirpic” – „puțin pământ muiat cu apă”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 940; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 385.

²² *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 940; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului*

Pe lângă case, țăranii, cum nu aveau hambare, își strângeau proviziile în gropi săpate chiar lângă casă, cu o deschidere „în chip de puț”²³.

Casele de la oraș erau urâte, îngrămădite, mari, prost clădite, uneori amestecate cu colibele țăranilor și evreilor, lipsite de „vreo aliniere”. Casele boierilor, numite „palate”, după cum consemna contele de Langeron, erau clădite din piatră și „în formă de cruce”. De obicei, erau case mari, iar palatul domnului din Iași era „imens, dar nu prea împodobit”²⁴.

Încetul cu încetul, au apărut schimbări și în mobilier; pe lângă sofale, au apărut scaune, mese sau tablouri. Langeron afirma că „se putură vedea în curând, în toate casele, mobile puțin demodate, aduse cu mare cheltuială din Viena”²⁵.

Marchizul de Salaberry a descris, în jurnalul său de călătorie prin Țara Românească, și locuințele oamenilor din popor: cum voiajorul străin nu era niciodată sigur ce distanță va parcurge într-o zi, se întâmpla adesea ca acesta să înnopteze în bordeie săpate sub pământ, a căror existență se putea ghici numai după fum. Românii se ascundeau astfel de turci, pentru a-și salva atât viața, cât și bunurile. „Iată starea de înjosire la care asuprirea și tirania reduc pe oameni”, concluziona marchizul de Salaberry. Într-o seară, chiar a înnoptat într-o colibă sărăcăcioasă, unde a fost primit de notabilii satului. După ce marchizul de Salaberry și însoțitorii săi au fost cercetați de acei „domni”, au fost poftiți să doarmă pe jos, pe lângă puii pe care urmau să-i gătească a doua zi. Altădată, ajunși cu oiștea ruptă la ușa unui bordei „așezat în mijlocul pădurilor”, ei au înnoptat la o femeie în zdrențe. În podea se afla o gaură care slujea de vatră; acolo ardeau patru buturugi „în picioare”, iar coliba era plină de fum. „Nu puteai răsufli și trebuia să stai ghemuit ca în Laponia”, aprecia călătorul francez²⁶.

Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu, Stabl. Grafic I. V. Socecu, București, 1889, p. 80; Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 10; N. Iorga, *op. cit.*, p. 438; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 385.

²³ Acele gropi le dădeau țăranilor șansa de a mai ascunde câte ceva de „scotociririle soldaților”; nu era însă un lucru rar ca pe timp de noapte, ofițerii, ieșind din casele unde erau încartiruiți, să cadă în vreuna din acele gropi, de unde erau recuperați cu ajutorul unor scări din frânghie. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 941; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 386-387.

²⁴ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 941; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 386.

²⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul II, 1781-1814, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885, p. 79; Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, p. 44-45; Doina Calistru, *op. cit.*, p. 46.

²⁶ Femeia de casă, acoperită cu o plapumă veche, care se mișca din când în când și sub care marchizul de Salaberry credea că se ascunde vreun pisoai, privea cu interes cum oaspeții săi își fierbeau într-un ceaun agățat de grindă pilaful de orez cu carne de pasăre. Cum marchizul i-a dat o aripă de pui, ea a scos repede de sub plapumă „un copil mic, gol de tot, adormit și plângând că îl trezește ca să i-o dea să o mănânce”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1007; Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 10; Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca luminilor. 1770-1830. Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*,

Joseph Parant, viceconsulul francez din Iași anilor 1798, aprecia într-un memoriu că „de la ultimul război încoace, acest oraș s-a înfrumusețat într-un chip deosebit”: apăruseră multe case noi, mari, „așezate la întâmplare și clădite fără gust” de pușinii arhitecți aduși din Germania de boierimea bogată. Acele case noi îi dădeau orașului „o strălucire ieftină, mai ales văzute din depărtare”²⁷. Tot boierii din Iași, majoritatea foarte bogați și fugind de slujbele și de favorurile pe care ar fi putut să le obțină la Curte, își petreceau mare parte din an pe la moșiile lor, care, „cu ceva îngrijire”, le procurau mari venituri. Viața boierilor moldoveni era luxoasă, casele lor – „mari și bine mobilate”, lucru oarecum în contrast cu situația protipendadei bucureștene²⁸.

La București, Parant observa absența hanurilor, care lipseau pretutindeni în cuprinsul Imperiului Otoman, dar și așezarea negustorilor „în dughene particulare, clădite din piatră”, ferite de pericolul focului. Viceconsulul francez mai scria și că numărul lor era foarte mare, dar și că „zilnic se mai clădesc altele noi”²⁹.

Călătorul francez Louis Allier de Hauteroche a lăsat, în jurnalul dedicat călătoriei de la Constantinopol la Paris din septembrie 1805, și o descriere a Țării Românești: plecat din București împreună cu Martin, viceconsulul francez de la Galați, „fiecare într-o căruță la care erau înhămați câte patru cai”, au înnoptat la Daia³⁰. Așezarea era de fapt „o îngrămădire” de bordeie săpate în pământ, al căror acoperiș compus din paie sau trestie, era la nivelul solului. Locuințele i s-au părut ciudate călătorului francez. Cum cei doi francezi aveau o scrisoare de recomandare de la ofițerul principelui pentru Georgiu, „fără îndoială” vreo „notabilitate locală”, care ar fi trebuit să le asigure „un adăpost convenabil” pentru noapte. Respectivul Georgiu era bolnav, iar călătorii l-au găsit „zăcând bolnav pe un prici, alături de nevastă-sa” într-una din acele locuințe subterane, un „adevărat bârlog”³¹, a cărui urâțenie nu putea fi descrisă în cuvinte. Louis Allier de Hauteroche, precum și viceconsulul Martin, s-au văzut nevoiți să-și petreacă noaptea în căruță, înfășurați în mantale.

ediția a doua revăzută și adăugită, București, 2005, p. 229.

²⁷ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1305.

²⁸ „Înfățișarea lor este luxoasă, ceea ce nu vezi deloc la București, unde poți chiar să spui că domnește un fel de sărăcie”. *Ibidem*, p. 1319.

²⁹ *Ibidem*, p. 1305.

³⁰ Sat și comună din județul Giurgiu. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I (1801-1821) (volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia), București, 2004, p. 193.

³¹ Călătorul francez pare de-a dreptul oripilat de condițiile în care trăiau oamenii în acel „bârlog afumat a cărui descriere, oricare ar fi ea, ar rămâne probabil încă insuficientă sau n-ar înfățișa în culori reale hidoșenia imaginii”. *Ibidem*, p. 193.

Sosit la București, de Hauteroche a fost plăcut surprins de aspectul orașului³², după ce, până acolo, a străbătut aproape un pustiu. În capitală, pe atunci se aflau destule case din piatră, dintre care i-au atras atenția câteva edificii de-a dreptul remarcabile: „palatul gospodarului, mănăstiri, case boierești”. În general, fiecare gospodărie era înconjurată de curți, iar casele păreau să fie legate între ele de zidul de la stradă. A părăsit Bucureștii la 13 octombrie, iar în drumul său spre Florești, de Hauteroche mărturisea că a mai văzut două sate „cu înfățișare mizerabilă”. La 14 octombrie, călătorii francezi ajungeau la Găiești, unde au fost găzduiți în cea mai decentă casă întâlnită de la Varna și până acolo. La Pitești, au fost primiți într-o casă mare, „curată și convenabilă”³³.

La 11 iulie 1806, familia viitorului consul francez de la Iași, Charles Frédéric Reinhard intra în Țara Românească: încă de la Turnu Roșu, reprezentanții principelui Constantin Ipsilanti i-au întâmpinat și i-au însoțit pentru tot restul drumului până la București. Christine Reinhard, soția consulului, îi scria din Căineni mamei sale, Sofia Reimarus, rămasă la Hamburg, despre drumul anevoios de munte, pericolele unei călătorii într-o asemenea regiune, precum și noaptea petrecută într-un sătuc de pe munte, „în cea mai bună casă de acolo”. A remarcat ospitalitatea gazdei, care „a avut bunăvoința să se mute în grajd, ca să ne lase la îndemâna noastră singura încăpere a locuinței”, precum și mobilierul sărăcăcios constituit dintr-un pat masiv acoperit cu un covor, dar și murdăria care domnea peste tot³⁴.

Într-o scrisoare datată 17 iulie 1806, Christine Reinhard îi povestește mamei despre restul călătoriei spre București, însoțită de escorta trimisă de principele Ipsilanti, de starea îngrozitoare a drumurilor, de „frumusețea sălbatică și înspăimântătoare a locurilor prin care treceam”³⁵, de faptul că au fost nevoiți să folosească 60 de cai pentru drumul istovitor. Au petrecut o noapte la conacul („chateau”) unui boier din satul Șuici³⁶, o casă păcătoasă, formată dintr-un vestibul și câteva odăițe întunecoase al căror mobilier era constituit dintr-o canapea și o sobă mare. În aceeași scrisoare, Christine Reinhard, menționa și prima noapte petrecută la București: au fost cazați în cea mai frumoasă casă din capitală, cu sobă la mijloc și multe divanuri pe care stăteau tolănite slugile, care nu a fost chiar pe placul soției consulului francez. Cel mai mult a deranjat-o lipsa paturilor; în aceste părți, remarca ea, aceste piese de mobilier erau înlocuite cu divanurile, de pe care se bea și

³² „După cocioabele pe care le văzusem în drumul de la Dunăre, am fost plăcut surprins intrând în această capitală, unde mă temeam ca ochii noștri să nu întâlnească construcții aproape la fel de mizerabile ca cele din micul număr de sate pe care le întâlnisem”. *Ibidem*, p. 194.

³³ *Ibidem*, p. 194-195.

³⁴ *Ibidem*, p. 282-283; N. Iorga, *op. cit.*, p. 445.

³⁵ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 284.

³⁶ Șuici/Schwitz, comună din județul Argeș. *Ibidem*, p. 284; N. Iorga, *op. cit.*, p. 445-446.

se mânca. Spre marea sa uimire, în toată casa nu exista nici o oglindă, iar soțul său era nemulțumit de lipsa unei indispensabile mese de scris. Domnul de Sainte Luce³⁷, pesemne cu mai îndelungată experiență românească, l-a asigurat pe Charles Reinhard că se va obișnui foarte ușor să scrie pe genunchi³⁸.

La 24 iulie 1806, Christine Reinhard îi scria din nou mamei, de această dată din Iași, unde au ajuns „la capătul peregrinărilor”³⁹. Casa, care ar fi trebuit să le servească de cămin în continuare, nu a încântat-o prea mult: ajunși la postul lor, după trei luni de călătorie istovitoare, în locul „casei despre care ni se spusese minuni”, au găsit o clădire mohorâtă⁴⁰. La 30 iulie, doamna Reinhard revenea cu informații despre noua lor locuință; amărăciunea răzbate din rândurile depeșei adresate mamei: sunt siliți să trăiască într-o adevărată baracă, în care mobilele comandate la Viena nu își vor găsi locul, într-o țară pe jumătate sălbatică, cu servitori care nu sunt buni de nimic și dintre care doar unul știa franțuzește⁴¹. Într-o nouă depeșă datată 30 iulie 1806 și trimisă din Iași, Christine Reinhard consemna că domnul și curtenii săi locuiau „într-un palat cu înfățișare modestă”. Locuința lor era în construcție și urma să fie terminată după puțin timp. Camerele erau foarte simple și „abia mobilate”. Doamna Reinhard sublinia că nu se vedeau nici tapete, nici covoare și nici o urmă a luxului oriental „atât de laudat”⁴². La 28 august 1806, doamna Reinhard îi scria mamei că în timp ce soțul său lucra într-un pavilion din grădină, ea îi supraveghea pe muncitorii care, cu ajutorul unor pereți de scânduri, împărțeau o sală mare din casa lor în mai multe camere. Se plânga și de greutatea de a-și procura un cămin, necesar din cauza vremii friguroase. Cum despre mobila comandată de la Viena nu aveau nici o veste, soții Reinhard își mobilaseră noua casă cu „divane și mese de brad”. Ea regreta că ei nu fuseseră la fel de inspirați ca un coleg de-al soțului său, Hammer, consulul austriac, care-și adusese mobilele de la Constantinopol⁴³.

³⁷ Comisar provizoriu al Franței la București în perioada 1803-1806. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 242; George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*, Iași, 2003, p. 24.

³⁸ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 287; Alexandru Dușu, *Imaginea Franței în timpul campaniilor napoleoniene*, în Idem, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972, p. 148.

³⁹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 291.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 290-291; N. Iorga, *op. cit.*, p. 447; George F. Jewsbury, *op. cit.*, p. 24.

⁴¹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 291.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Sfârșitul lunii noiembrie 1806 îi găsea instalați pe soții Reinhard în noua lor casă din Iași. Ca o ironie a sorții, la 25 noiembrie, îi scria ea mamei, chiar în momentele când pe străzile Iașilor răsunau strigătele „Uite rușii!”, mobilierul comandat la Viena și atât de așteptat, sosea încărcat în șase care. Din păcate, doamna Reinhard nu va mai apuca să se bucure de el, de vreme ce, la 30 noiembrie 1806, conform unei depeșe adresate aceleiași destinatar, era nevoită să-și urmeze soțul în Rusia. Consulul austriac

Căpitanul Aubert, călătorind prin Moldova anului 1807, descria satele, așezate în mijlocul câmpurilor. Unele case erau construite din chirpici, în timp ce altele erau săpate direct în pământ, împărțite în două sau trei încăperi. Terenul din jurul caselor nu era cultivat și de multe ori, în jurul lor, nu exista nici măcar o grădină⁴⁴.

Călătorul francez J. M. Tancoigne, viitorul consul al Franței la București (1822), scria cu privire la aspectul orașului în 1809 că „cea mai mare parte a caselor sunt din lemn”⁴⁵. Un alt oaspete francez al Principatelor al începutului de veac XIX a fost și militarul francez Alexandre Nicolas Léonard Charles Marie de Moriolles, însoțitorul bătrânului conte polonez Branicki, care mergea în Moldova să-și viziteze atât vechiul prieten, pe mareșalul Prozorovski, aflat la comanda trupelor ruse, cât și pe fiul său, contele Vladislav Branicki, atașat pe lângă bătrânul mareșal. Cum au intrat în Moldova, nota în memoriile sale Moriolles, călătorii au întâlnit o câmpie întinsă, a cărei monotonie era întreruptă doar de prezența câtorva pâlcuri de copaci și a unor „cătune amărâte”. Satele lipseau, oamenii locuiau în bordeie⁴⁶. Ajunși în capitala Moldovei, contele Branicki, francezul Moriolles și însoțitorii lor au fost găzduiți, la ordinele feldmareșalului Alexandr Alexandrovici Prozorovski, la palatul domnesc, care arăta „ca o adevărată locuință de suveran”. Palatul îi apărea călătorului francez drept „o construcție elegantă și modernă”, edificată de doar câțiva ani, „cu o ornamentație măreață și așezată într-o poziție încântătoare”⁴⁷.

Hammer, rămas în Iași, urma să se ocupe după plecarea familiei Reinhard de vânzarea lucrurilor lor. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 294; Alexandrina Ioniță, *Carte franceză în Moldova până la 1859*, Iași, 2007, p. 39.

⁴⁴ Sorin Șipoș, *Imaginea celui alt: un document francez privind spațiul românesc de la începutul secolului al XIX-lea*, în *JSRI*, 12, 2005, p. 43, în <http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/ro-12/untiltl3.htm> (accesat 19. 07. 2018, ora 14); Marcel Emerit, *L'enquête de Napoléon I-er sur les principautés roumaines*, în *RHSEE*, XIII, 1936, 4-6, p. 191, 192.

⁴⁵ J. M. Tancoigne, *Lettres sur la Perse et de la Turquie d'Asie*, Paris, 1819, vol. II, p. 268-271; Oliver Velescu, *op. cit.*, p. 210.

⁴⁶ Era ocazia pentru militarul francez să compare realitățile din Moldova anului 1809 cu cele din Ucraina. Dacă în Ucraina stăpânii de moșii locuiau în mijlocul țăranilor, în cele două Principate Române se putea observa „dependența”, dar și „o libertate inutilă, meru sărăcită și care nu folosește la nimic unei populații reduse, care, fiind neconținut tulburată, nu se poate consacra nici unor mari lucrări productive, nici unei industrii profitabile”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 470-471.

⁴⁷ Moriolles nota că „Prutul curgea înaintea fațadei principale înspre grădini, apoi o pajiște nesfârșită se întindea romantic pierzându-se în umbra unei păduri dese, umbră pe care atunci n-am văzut-o ci doar am presupus-o”. Călătorul francez făcea o gravă confuzie în ceea ce privește Prutul. Era vorba despre râul Bahlui. *Ibidem*, p. 471-472; Doina Calistru, *op. cit.*, p. 46.

Palatul domnesc⁴⁸ se remarcă prin „distribuția interioară [...] vastă, încăpătoare, puțin în stil oriental” și prin mobilierul elegant și luxos⁴⁹.

De-a lungul drumului de la Iași la Râmnic, Moriollles a putut să observe sate mai apropiate, cu locuințe mai bine construite și „locuitori mai puțin amărâți”, în contrast cu cele de la intrarea din țară, dinspre părțile Nistrului, atinse de flagelul războaielor neîntrerupte. Necălcăță de armatele invadatoare, într-un răstimp de „pace și liniște” și „sub ocrotirea unei bune cărmuiri”, Moldova avea posibilitatea de a ajunge „la nivelul celor mai bogate țări din restul Europei”, opina observatorul francez⁵⁰. Au fost găzduiți în casa unui boier din Râmnic. Șederea acolo i-a oferit ocazia de a descrie casele specifice zonei: casele boierilor moldoveni aveau un parter, cu un pridvor deschis, susținut de coloane subțiri de lemn, echivalentul pridvorului de la turci. Boierii obișnuiau să stea acolo, la umbră, să fumeze sau să vorbească. Interiorul casei nu beneficia de „o împărțire propriu-zisă”, el reprezenta o „îngrămădire de încăperi mari”. A remarcat că în camere existau puține mobile: divanuri încăpătoare, acoperite de covoare și teancuri de perne „la îndemâna celor ce vor să se așeze sau să se tolănescă”, așezate de-a lungul pereților⁵¹. Divanul înlocuia patul, care era puțin folosit în acele locuri.

Ajuns în capitala Valahiei în ianuarie 1813, călătorul francez Auguste Marie Balthazard Charles Pelletier, conte de Lagarde amintea în jurnalul său de călătorie lipsa hanurilor, lucru, de altfel, întâlnit în toată Turcia. A fost găzduit pentru o vreme în casa viceconsulului francez Barbier. Caimacamul Gheorghe Arghiropol⁵², căruia contele francez îi adusese niște scrisori de la fratele său de la Constantinopol, marele dragoman al Porții, Iacovachi Arghiropol (1812-1815), i-a aranjat „îndată în casa unui boier o locuință comodă și foarte călduroasă”⁵³.

Recordon, secretarul de limbă franceză al domnitorului Ion Gheorghe Caragea, oferea informații în scrierile sale dedicate perioadei petrecute în Țara Românească despre casele oamenilor din popor: deși extrem de curate, acele locuințe ofereau „puține înlesniri”; ele erau de obicei foarte mici și „cel mai adesea

⁴⁸ Palatul domnesc din Iași a ars în 1784 și a fost reclădit între 1804 și 1806 de către domnul fanariot Alexandru Moruzi. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 472.

⁴⁹ Moriollles menționa că pe timpul iernii au avut loc la palatul domnesc „conferințele de pace și nu se cruțase nimic pentru primirea somptuoasă ce voiseră să facă delegaților veniți să asiste și miniștrilor Porții chemați la tratative”. Din păcate tratativele de pace n-au avut „un rezultat fericit” deoarece războiul a continuat. Călătorul francez mai menționa și faptul că respectivul palat nu a avut „o viață prea lungă căci a fost distrus de diversele incendii care au mistuit întregul oraș Iași”. *Ibidem*, p. 472; Doina Calistru, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁰ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 474.

⁵¹ *Ibidem*, p. 476.

⁵² Ispravnic și caimacam al Craiovei (decembrie 1812-iulie 1813). *Ibidem*, p. 563; Ștefan Lemny, *op. cit.*, p. 45.

⁵³ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 563.

săpate în pământ”, mai ales în partea de est a țării, unde lemnul era destul de rar. Casele de la munte erau construite din crengi subțiri, peste care erau lipite bucăți de lut, care le confereau soliditate; acoperișul era făcut de cele mai multe ori din paie sau trestie. Marele neajuns al caselor țărănești erau ferestrele: foarte mici, acoperite „cu bucăți de bășică”, ele erau prinse în perete, nu se puteau deschide.

Grajdurile erau construite și mai neglijent decât casele; erau atât de înguste încât animalele abia puteau intra. Cum Recordon le compara cu mărimea impresionantă a hambarelor din apus, el își imagina că țărani români ar fi rămas foarte mirați să vadă asemenea construcții. Fânul era depozitat în clăi, grânele – în gropi săpate în pământ, iar porumbul „în coșare mari acoperite cu paie și ridicate la câteva picioare de la pământ pe țărugi groși înfiți zdravăn în pământ”. Cei mai bogați dintre gospodari, care aveau mult porumb, aveau „foarte multe asemenea grânare” în aceeași îngrăditură, care i se părea foarte ciudată lui Recordon⁵⁴.

Recordon mai scria că țiganii se retrăgeau pe timp de iarnă „într-un fel de vizuini”, niște găuri în pământ, foarte puțin adânci, făcute de obicei într-un deal. Ele erau acoperite cu crengi de copaci și cu brazde de iarbă. Recordon menționa că erau extrem de mizer⁵⁵. În acele locuințe, nu existau nici un fel de mobile, „nici măcar vase de bucătărie”. Membrii familiei stăteau „unii peste alții” în jurul focului⁵⁶.

În schimb, casele boierilor români erau aproape complet izolate, situate într-o curte mare, împrejmuită de ziduri. Ele erau construite din cărămidă, acoperite cu țigla, cu tablă vopsită sau cel mai des, cu șindrilă de stejar, care rezista vreo 20 de ani. Odăile erau încălzite cu sobe de tuci, care se răceau la scurtă vreme după ce se stingea focul. Podul nu era deloc folosit⁵⁷. În curte se mai aflau și alte case mai mici, bucătării, grajduri, locuințele robilor, acareturi. Casa boierului avea un singur cat. Pe rândul de jos, stăteau copiii și servitorii. Scara era construită în afara casei; în fața casei, se afla o prispă acoperită, al cărei acoperiș era susținut de stâlpi de lemn. În acel cerdac, se afla o bancă lată pe care erau așezate perne, unde puteau șede stăpânii casei. Cerdacul dădea într-o anticameră, care forma fațada casei și care, de obicei, dădea înspre stradă. Mobilierul acelei camere era constituit dintr-un divan mare, o masă masivă, câteva „lăzi mătăhăloase” așezate de-a lungul pereților, care erau albi, câteva scaune. Camera respectivă servea de sufragerie. Acolo erau primiți invitații. În casă mai existau două apartamente: unul era ocupat de boier, iar celălalt de soția sa și femeile ei, copii și doicile lor. Mobilierul din celelalte camere se asemena cu cel din sala mare. Singura deosebire consta în existența oglinzilor în

⁵⁴ *Ibidem*, p. 668; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 148.

⁵⁵ „E ușor de închipuit halul de murdărie al acestor locuințe și aerul stricat pe care-l respiră acolo, fiindcă afară de ușă nu fac decât rareori o mică deschizătură deasupra spre a sluji drept coș”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 671.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 684.

spațiul dintre ferestre. În plus, în loc de un singur divan, erau două care ocupau cam jumătate de cameră. Deși românii nu aveau apartamente dedicate găzduirii străinilor care îi vizitau, ei erau totuși foarte primitivi⁵⁸.

În ultimii ani însă, potrivit călătorului francez, casele boierilor nu mai respectau planul tradițional, fapt ce nu le făcea mai puțin spațioase. Cheltuielile de întreținere se ridicau la două – trei mii de ducați pe an pentru o casă mijlocie. Serviciul era, în general, foarte prost, deși adesea aveau o duzină de servitori, fără a pune la socoteală vizitii, femeile și roabele⁵⁹.

Călătorul francez Barthélémy Bacheville, care a trecut prin Principatele Dunărene la 1817-1818, menționa că boierii locuiau în conace, construite din piatră, iar țiganii, pe timp de vară, în „corturi nesănătoase”, iar pe timp de iarnă, „în bordeie făcute sub pământ”, din care cauză nici nu ajungeau „niciodată să îmbătrânească”⁶⁰.

Ofițerul Thomassin a constatat raritatea așezărilor și a locuințelor pe drumul de la Galați la București, stare de lucruri pe care o pune pe seama războaielor ruso-turce: acea parte a țării a avut „întotdeauna de suferit în timpul războaielor care au avut loc între Rusia și Turcia; iată de ce ea este așa de puțin locuită și cultivată”⁶¹. Despre casele din zonele de câmpie, locuite de oameni sărmani, despre „mizeria și tristețea” din acele locuri a scris și J. M. Lejeune: „cocioabele sunt săpate sub pământ și se numesc bordei. Din depărtare nu se zărește decât fumul care iese pe horn, iar de aproape acoperișul ce formează o ușoară ridicătură deasupra suprafeței pământului; el este alcătuit din prăjini acoperite cu pământ astfel încât iarba crește deasupra; locuitorii evită întotdeauna marile drumuri și caută locuri mai joase pentru a nu fi zăriți de călători și de asemenea pentru a se feri de jafuri și vexațiuni. Aceasta este situația de înjosire în care tirania și opresiunea l-au adus pe om”. Nobilul francez mai semnală că în toată țara se puteau vedea locuințele sărăcăcioase, dar țărani, chiar dacă îmbrăcați modest, aveau „chipuri frumoase și au păstrat amintirea originii romane”⁶².

Însoțind cu ale sale comentarii traducerea lucrării lui Raicevich, francezul J. M. Lejeune a lăsat o descriere sugestivă a palatului domnesc din Iași. Edificiul respectiv era construit din piatră și din cărămizi, avea o formă regulată, o „singură aripă de fațadă”, un etaj și un parter. Călătorul francez consemna că în ciuda formei exterioare de factură europeană, dispunerea interioară a camerelor era în întregime

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*; Alexandru Duțu, *op. cit.*, p. 148.

⁶⁰ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 727; N. Iorga, *op. cit.*, p. 463.

⁶¹ Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 213.

⁶² J. M. Lejeune, *Voyage en Valachie et en Moldavie, avec des observations sur l'histoire, la physique et la politique argumenté de notes et additions pour l'intelligence de divers points essentiels. Traduit de l'italien par [...] professeur de littérature, ex-professeur de son Altesse Prince de Moldavie*, Paris, 1822, p. 126; Ovidiu Muntean, *Imaginea românilor în Franța la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2005, p. 197-198.

orientală. Reședința domnească avea 70 de camere, deși, conform călătorului francez, ar fi putut avea și 100 dacă spațiul nu ar fi fost sacrificat „marilor săli ale palatului și cancelariei de stat”. A fost construit în 1804 de domnul Alexandru Moruzi, care nu l-a mai locuit din cauza începerii războiului dintre Rusia și Poarta Otomană. Palatul era închis de o incintă și clădit pe o înălțime care domina întreaga câmpie udată de Bahlui⁶³. La picioarele colinei, se aflau mai multe grădini, iar inundațiile dese îi împiedicau pe moldoveni să construiască ceva durabil⁶⁴.

Vaillant a locuit cu prilejul călătoriilor sale prin Principate vreme de opt zile în casa unui țăran: avea două camere „atât de curățele cât le poți dori la oameni atât de lipsiți”. Vaillant remarca pereții albi, geamurile „de hârtie”, podeaua de lut, paturile de lemn, dar „totul bine spălat, bine măturat, bine degajat”⁶⁵. Același călător străin a lăsat și o descriere a casei unui boier din Drajna, compusă dintr-un parter, cu un vestibul la interior și cu apartamente foarte confortabile⁶⁶.

J. Jacquin menționa la 1828 în *Note confidentielle sur l'état des Principautés de la Valachie et de la Moldavie et sur le parti que peut en tirer la France dans son intérêt et dans intérêt général de l'Europe* aspectul „hidos și revoltător” al satelor împrăștiate pe teritoriul Principatelor, abandonate naturii, în mijlocul unui peisaj pitoresc⁶⁷. Același călător mai amintea că în timpul primei domnii regulamentare, orașul București și-a continuat dezvoltarea, „francizându-se ca stil al caselor noi boierești, ca mobilare, ca îmbrăcăminte, ca furnizori ai luxului în stil de Paris, ca limbă de salon, în locul greceștii, acum oropsite, ca lectură, ca idei dominante”⁶⁸.

Valahia i s-a părut călătorului francez M. Cochelet, la trecerea lui prin Principat la 1835, tristă. Casele pe care le-a văzut erau într-o stare deplorabilă; erau luminate printr-o deschizătură care ținea loc de geam, acoperită cu „hârtie unsă de grăsime”⁶⁹. Ajuns la Iași în toamna anului 1835, M. Cochelet putea face o comparație între capitalele celor două Principate. Sub raportul „confortului și

⁶³ În textul original Vaslui. Marian Stroia, *Aspecte ale societății românești în viziunea călătorilor străini (1774-1821)*, în *RdI*, 38, 1985, 5, p. 454.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 454.

⁶⁵ J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Valaques et Moldaves*, vol. III, Paris, 1844, p. 337; Dan Berindei, *Mărturia lui J. A. Vaillant asupra societății românești prepașoptiste*, în *Idem, Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 133.

⁶⁶ J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 377; Dan Berindei, *op. cit.*, 1997, p. 133.

⁶⁷ Gheorghe Platon, Cristiana Oghină-Pavie, *Franța și Principatele Române în epoca „Restaurației naționale” (1821-1834)*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 243.

⁶⁸ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, p. 252.

⁶⁹ Simona Vărzaru, *Prin Țările Române. Călători străini în secolul al XIX-lea*, antologie, traducere, studiu introductiv și note de Simona Vărzaru, București, 1984, p. 54; Alex. Rally, *Le voyage de Cochelet dans les principautés roumaines (1834-5)*, în *RHSEE*, VIII, 1931, 10-12, p. 279.

împrejurimilor”, călătorul francez aprecia că șederea la Iași era de preferat Bucureștilor. A menționat cele câteva cartiere frumoase, palatele magnifice ale marilor boieri, dintre care le amintea pe cel al lui Roznovanu, președintele divanului domnesc, pe cel al lui Constantin Pașcanu, socrul secretarului de stat pentru afacerile externe, precum și pe cel al prințului Callimachi. A mai menționat și „superbul palat al lui Alecu Ghica”, ministrul de interne, care se afla în fața clădirii Consulatului francez, care la acea vreme era în ruină⁷⁰. În apropiere se aflau și ruinele fostului palat al lui Mihail Sturdza, o umbră a gloriei de odinioară⁷¹. La curtea de la Iași, Cochelet a admirat impresionanta colecție de tablouri, despre care se spunea că ar fi fost cumpărată la un preț mic de la un evreu, care ar fi adus-o tocmai din Polonia.

Cochelet a vizitat la Socola domeniile domnitorului Moldovei de la acea vreme, Mihail Sturdza, precum și palatul de la Stânca al boierului Nicolache Roznovanu. Primul edificiu era înconjurat de o grădină „à l'anglaise”, îngrijită și cu multe fântâni. Castelul era foarte mare, iar priveliștea asupra orașului era foarte frumoasă: se putea observa mănăstirea Socola, pe atunci seminar pentru tinerii preoți ortodocși, case țărănești. În schimb, palatul de la Stânca era o veritabilă „locuință princiară cu o poziție splendidă”. Domeniul boierului Roznovanu era foarte întins, ajungând până pe malurile Prutului, care despărțea Moldova de vastul imperiu rus⁷².

Saint-Marc Girardin remarca atât la Iași, cât și la București alăturarea paradoxală a luxului opulent și a mizeriei; l-a impresionat „singularitatea inegalabilă a locuințelor”: a văzut cu proprii ochi palate elegante alăturate unor cătune mizere, „fără nici o locuință intermediară care să servească de trecere între palat și colibe”. Capitalele celor două Principate Dunărene aveau în același timp aspect de sat și de oraș⁷³.

Thovenel remarca la 1840 starea mizeră a câmpiilor valahe: deși pământul Țării Românești „nu cere decât să producă”, călătorul străin a întâlnit doar din loc în loc lanuri de porumb sau grâu, dar și câteva sate răzlețe, așezate la mare distanță unele de altele și constituite din colibe. Starea deplorabilă a țării se datora războiului. Thovenel consemna că de la râul Olt și până la București țara era goală. A traversat o câmpie de treizeci de leghe, necultivată și devastată de război, care

⁷⁰ Starea deplorabilă a aceluia edificiu se datora și lipsei de fonduri pentru reparații. Simona Vârzaru, *op. cit.*, p. 56.

⁷¹ Călătorul francez aprecia că „prin aspectul lor monumental, ruinele dau o idee despre ce însemna pe vremuri puterea și cărmuirea gospodarilor, care în timpul domniilor lor efemere vindeau funcții, influențau procesele și căutau prin toate mijloacele posibile să se îmbogățească pentru a-și face aliați și mai ales, ca să-și cumpere protectori la Constantinopol”. *Ibidem*, p. 57.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Catherine Durandin, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiiană-Popovici, prefață de Al. Zub, Iași, 1998, p. 74.

arăta de parcă ar fi fost un câmp de bătălie. Până și copacii fuseseră doborâți și arși, din ei călătorul a mai putut vedea doar „câteva tufe pipernicite”. Cum nu era nici o așezare omenească, nici un ogor cultivat, natura își reintrase în drepturi. Monotonia acelei câmpii nesfârșite era ruptă doar de prezența „din loc în loc” a câtorva bordeie săpate în pământ, în care trăiau niște „ființe atât de degradate de mizerie, încât par să nu mai aparțină umanității”⁷⁴.

*

Este evident interesul pe care relatările călătorilor și consulilor francezi îl prezintă pentru reconstituirea vieții cotidiene din Principatele Române. În cele mai multe din relatările acestora, orașele și satele românești de la final de secol XVIII și din prima jumătate a celui următor sunt descrise ca fiind inferioare așezărilor din Apusul Europei. Este un lucru cert, însă trebuie avut în vedere și faptul că teritoriul Principatelor Române a fost adesea teatrul de desfășurare al războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce. Călătorii au înregistrat consecințele acelor flageluri, care au întârziat procesul de dezvoltare al societății românești, atât în mediul urban, cât și la sate⁷⁵.

Tributari mediului civilizației urbane franceze, adeseori călătorii și consulii francezi aveau deja o imagine preexistentă atunci când ajungeau în Principatele Române și, prin urmare, au înțeles negativ realitățile întâlnite acolo. Cum pentru mare parte din oaspeții francezi, capitalele celor două Principate (și unele așezări urbane mai importante) reprezentau jaloane ale itinerariului lor, respectivele au beneficiat de descrieri. Cele mai multe informații din jurnalele de călătorie, memoriile, rapoartele alogenilor francezi care au intrat în contact cu realitățile românești în perioada studiată sunt despre orașele București, respectiv Iași. Dar și alte localități mai importante și târguri au beneficiat de descrieri (mai ample sau mai sumare), în care sunt menționate date referitoare la activitățile comerciale, ponderea demografică, existența unor monumente sau edificii.

Bine ascunse în peisajul pitoresc, satele din Principate au fost descrise în aceeași manieră de către mare parte din observatorii francezi care le-au străbătut în goana trăsurii. Imaginea cadrului natural este adesea contrapusă sărăciei zonelor rurale din spațiul românesc. Ilustrative, în acest sens, sunt considerațiile baronului Félix de Beaujour, care a călătorit prin Muntenia în anul 1829: „întreaga țară este netedă și lanurile de grâu se întind cât vezi cu ochii. Nimic nu este atât de pitoresc ca unduirea lor atunci când bat vânturile. Călătorul pare, ca să zicem așa, aici că intră în mijlocul

⁷⁴ *Ibidem*, p. 72.

⁷⁵ Marian Stroia, *op. cit.*, p. 454; Dan Berindei, *Revoluția franceză și resurecția românească*, în Idem, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 96-97; Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, București, 1998, p. 123; Mirela Crețu, *Sate și orașe moldovenești în însemnările călătorilor străini (secolele XV-XVII)*, în *AIIX*, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 234.

valurilor unei mări de verdeață; dar imediat când ajunge într-un sat farmecul dispare. Mizerabilele colibe pe care le zărește și zdrențele locuitorilor îi risipesc toate iluziile. În oricare alt loc omul înveselește peisajul, aici el îl întristează”⁷⁶.

Vederea capitalelor și a altor așezări urbane le va prilejui alogenilor francezi care au străbătut spațiul românesc în perioada prepașoptistă numeroase observații de ordin politic, economic, cultural, psihologic. Observatorii francezi au surprins, de asemenea, și contrastele sociale ale așezărilor urbane românești, materializate în îmbrăcămintea specifică și diferențele din modul de viață al diverselor categorii sociale atât din cele două capitale, cât și din celelalte orașe. Străzile înguste și pline de noroi, insuficiențele edilitare, contrastele din interiorul societății generatoare, deopotrivă, de lux, dar și de sărăcie⁷⁷, arhitectura civilă ca indicator al ierarhiei sociale și a standardelor de viață sunt motive recurente în scrierile voiajorilor francezi din perioada investigată. O posibilă explicație în legătură cu persistența unor asemenea reprezentări ar fi legată de prejudecățile pe care observatorii francezi le-au avut atunci când au descris realitățile românești.

Aspectele contrastante, ceea ce era străin și ciudat în realitatea descrisă se regăsesc în scrierile lor. Specificitatea arhitecturii civile, construită din lemn, care, de altfel, era utilizat și la poditul străzilor, existența multor edificii religioase, aspectul pitoresc specific Orientului dat și de prezența multor grădini și spații verzi nu au trecut neobservate. Intrând în contact cu realitățile urbane din Principatele

⁷⁶ Félix de Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman ou description de ses frontières et ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles, avec cinq cartes géographiques par le baron [...]*, vol. I, Paris, 1829, p. 449; Ovidiu Muntean, *op. cit.*, p. 198. Constatări similare se regăsesc și la Xavier Marmier, care, în timpul voiajului său cu trăsura, observa „câmpiile goale” și „satele triste” din Valahia: „adeșea, în timpul călătoriilor mele, mi-au stârnit milă locuitorii Nordului, dar niciodată, în munții Norvegiei sau în insulele mării înghețate, nu am văzut o mizerie atât de adâncă și greu de înțeles, și această sărăcie se găsește peste tot în Valahia; la Giurgiu, aproape de locuințele negustorilor, la București, la ușa întinselor case locuite de boieri”. Xavier Marmier, *Du Rhin au Nil: Tyrol, Hongrie, Provinces danubiennes, Syrie, Palestine, Egypte*, vol. I, Paris, 1847, p. 286.

⁷⁷ Saint-Marc Girardin remarca la 1836 o caracteristică comună Iașilor și Bucureștilor, care le deosebea de „orașele europene pe care încearcă să le imite; ceea ce surprinde imediat pe un străin este diferența dintre locuințe. Închipuiți-vă câteva cătune amărâte de-ale noastre și în mijlocul lor palate elegante, fără nici o locuință care să facă trecerea de la palat la cocioabă; când sat, când oraș: iată ce sunt Iașul și Bucureștiul. Maghernița cea mai murdară proptită de cea mai frumoasă casă; plecați dintr-o casă care amintește de cele mai distinse clădiri pariziene, vă ciocniți de o șandrama de lemn și mergeți pe un drum prost pavat, cu praf sau noroi dincolo de glezne [...]. Într-o seară eram la București sau la Iași – plecând dintr-o casă unde discutasem numai în franceză, fără ca cel mai neînsemnat cuvânt să sune stângaci, m-am întreat dacă nu cumva printr-o baghetă magică fusesem adus la Paris; și ca să-mi revin un pic din iluziile mele am avut nevoie să văd robii țigani din vestibul și din curte”. Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études*, vol. I, Paris, 1852, p. 277-278; Ovidiu Muntean, *op. cit.*, p. 202.

Române, francezii au descoperit în saloanele boierești modelul înaltei societăți pariziene atât de familiare lor.

Din punct de vedere edilitar, demografic și urbanistic, voiajorii și consulii francezi au observat progresul, prefacerile continui pe care orașele din Principate le-au înregistrat în perioada menționată. Mărturie stă enumerarea progreselor semnalate cu un entuziasm, poate exagerat, de Béchamp în timpul domniei lui Grigore Ghica. Alți conaționali au criticat, pe bună dreptate, lipsa unor concepții adecvate de sistematizare. În timpul domniilor regulamentare, s-a accelerat procesul de occidentalizare a Principatelor. Spre finalul perioadei supuse investigației, călătorii francezi prin spațiul românesc au surprins schimbările benefice care au intervenit asupra modului de viață orășenesc și aspectului fizic al orașelor și târgurilor.

*ASPECTS DE LA VIE QUOTIDIENNE DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES
AVANT 1848 SURPRIS PAR LES CONSULS ET LES VOYAGEURS
FRANÇAIS: LES ÉTABLISSEMENTS, LES MAISONS, L'ARCHITECTURE
(RÉSUMÉ)*

Les relations des voyageurs et des consuls présentent de l'intérêt pour la reconstitution de la vie quotidienne des Principautés, sous ses multiples aspects. Les villes et les villages roumains de la fin du XVIIIème siècle et de la première moitié du suivant y apparaissent comme inférieurs aux habitats de l'Ouest de l'Europe. Tributaires au milieu de la civilisation urbaine française, les voyageurs et les consuls français avaient déjà une image préexistante à leur arrivée dans les Principautés Roumaines et par conséquent, ils comprirent de manière négative les réalités qu'ils y rencontrèrent. Mais on doit tenir compte, aussi, que le territoire des Principautés représenta maintes fois le théâtre de développement des guerres russo-turques et russo-autrichiennes-turques. Les voyageurs ont enregistré les conséquences de ces fléaux, qui ont attardé le processus d'essor de la société roumaine. Les observateurs français mentionnèrent, aussi, les humbles habitats ruraux, cachés dans le paysage pittoresque. Maintes fois, on opposa la beauté du cadre naturel à la pauvreté des villages des deux Principautés. Le milieu urbain attira, à son tour, leur attention. Les deux capitales, qui représentaient des jalons de leur itinéraire, bénéficièrent, aussi, de descriptions détaillées. De plus, ces observateurs étrangers mentionnèrent d'autres villes de l'espace roumain.